

Централізована бібліотечна система
Деснянського району м. Києва
Бібліотека ім. С. Олійника

СВЯТА СОФІЯ КИЇВСЬКА

Інформаційна довідка

(за проектом *„Два храми духовністю єдині”*)

Київ, 2017

Шановні користувачі!

Пропонуємо вашій увазі інформаційну довідку „**Свята Софія Київська**”, яка розроблена згідно проекту „Два храми, духовністю єдині”

Софія – це справжня культурна скарбниця: тут і архітектура, і скульптура, і малярство, і ювелірне мистецтво зібрані в один потужний акорд...

Значущість цього пам'ятника підтверджується його включенням до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Довідка має наступні розділи:

- Історія створення Софії Київської
- Мозаїки та фрески Софіївського собору
- Саркофаг Ярослава Мудрого
- Архітектурні пам'ятки XVIII століття на території заповідника Софія Київська
- Перша древньоруська бібліотека

Матеріали в виданні розташовані за алфавітом прізвищ авторів та назв творів.

Джерела подано за період з 1971 по 2016 роки.

Відбір матеріалу закінчено в лютому 2017 року.

Видання розраховане на широке коло читачів, небайдужих до історії культури України.

Довідка складена за матеріалами, які є в фондах бібліотек Деснянської ЦБС та інтернет-ресурсів.

Укладач: Т. А. Діденко

Контактна інформація:

м. Київ, вул. Жукова, 22

Телефон для довідок: (044) 518-46-27

e-mail library.oliynika@ukr.net

<http://desnabib.kiev.ua>

У 1934 році було створено Державний архітектурно-історичний заповідник Софія Київська, до складу якого входять Софіївський собор і монастирські споруди Софії Київської XVIII століття.

Створення заповідника Софія Київська відкрило нову сторінку в житті пам'яток, і в першу чергу – древнього Софійського собору. Виникли широкі можливості для досліджень і реставрації архітектури, настінних розписів.

В результаті науково-дослідних і реставраційних робіт, які ведуться в музеї, створено реконструкцію первісного вигляду собору Софія Київська, на стінах розчищено сотні метрів розписів XI століття, розкрито фрагменти древніх мозаїчних підлог, розшифровано середньовічні написи-графіті, виявлено на території заповідника залишки будівель XI-XII століть, відреставровано пам'ятки XVIII століття.

Софія Київська — один з головних героїв роману Павла Загребельного „Диво”. Цей мистецький витвір змальовано як незвичайне диво, що «ніколи не кінчається й не переводиться». У творі автор робить перегуки минулого, сьогодення й майбутнього. У найцікавішому «Диві» подано широку картину життя наших предків за часів Київської Русі, діяльність Ярослава Мудрого, а особливістю твору є справжнє диво — будівництво споруди — Софії Київської.

Собор пов'язує покоління, говорить з нами про минуле, про культуру нашого народу. Автор закликає сучасників „*берегти собор людських душ*”, будувати майбутнє свого народу, його добробут і щастя. Створений майстром образ Софії Київської проступає крізь імлу століть і втілює невмирущість духу українського народу. За довгу історію свого існування різні завойовники намагалися знищити це диво, та знову і знову поставав собор. Він „*стояв уперто*,

несхитно, так, ніби не будований був, а виріс із щедрот київської землі...”

«Цей собор вже з першого дня його існування, певно, мало хто вважав за житло для Бога — він сприймався як надійний притулок людського духу, тут відразу задомовився дух громадянства і мудрості тих, хто вибудовував державність Київської Русі ... Диво!» (П. Загребельний).

І справді диво з див – Софійський собор – виквіт душі народної.

Історія створення Софії Київської

Собор споруджено в період розквіту Київської Русі, великої східнослов'янської держави. Давньоруська держава досягла вершини своєї могутності у часи правління князя Володимира Святославича (978-1015 рр.) та його сина Ярослава Мудрого (1019- 1054 рр.).

У 988 році за князя Володимира Святославича на Русі було запроваджено християнство, що мало велике значення для подальшого зміцнення єдності держави, піднесення культури, розширення політичних і культурних зв'язків Київської Русі з Візантією та іншими європейськими країнами.

Із запровадженням християнства в Давньоруській державі почалось інтенсивне будівництво кам'яних християнських храмів. До їх створення залучалися кращі будівельники і художники свого часу, використовувалися художні й технічні досягнення епохи.

Перлиною світової архітектури, видатною пам'яткою давньоруського зодчества XI ст. є Софія Київська. Висока дзвіниця — як брама до раю. Небесно-блакитна і аж до неба. А вже як подасть «голос» прикрашений орнаментами 13-тонний

дзвін... Не вистачає хіба апостола Петра з традиційними ключами. Пройдеш через браму — і справді потрапляєш в інший світ. Тут не просто тихо і затишно, тут благодатно і віє тисячолітньою історією та Мудрістю. Адже «Софія» з грецької «мудрість».

Присвячений "мудрості християнського вчення", собор, за задумом творців, мав утверджувати християнство на Русі. Збудований як головний, митрополичий храм Русі, собор Софія Київська був у давнину громадським і культурним центром держави.

Тут відбувалися церемонії "посадження" князів на київський престол, прийоми іноземних послів;
біля стін Софіївського собору збиралося київське віче;
при Софіївському соборі велося літописання і була створена Ярославом Мудрим перша відома у Київській Русі бібліотека.

Тут відбувалися і найвидатніші події у становленні української державності.

На початку XX ст. на Софійському майдані проголошувались Універсали Центральної Ради Української держави 1917–1918 рр.

Тут у 1991 році Всеукраїнським народним віче підтримано Акт про державну незалежність України.

Чи не найбільша загадка Софії — її вік. У літописах закладини собору Софія Київська датуються 1017 або 1037 роком.

Зовсім недавно розсипалася традиційна гіпотеза про заснування головної київської церкви в першій половині XI ст.

Помилився Новгородський літописець, який зафіксував в 1017 р. наступне: **«Ярослав іде до Берестя (нині білоруський Брест). І була закладена Софія Київська».**

І навіть сивий Нестор був неправий, коли датував заснування храму 1037 роком: **«Заклав Ярослав місто велике Київ і церкву Святої Софії».**

Відшукати правду історикам допомогли... графіті, далекі «предки» сучасних написів, які часом прикрашають, але найчастіше капарять наші вулиці, паркани і стіни будинків.

Виявляється, вже жителів Київської Русі доби її розквіту так і тягнуло залишити «автограф» або малюнок на фресках церкви. Саме в такий спосіб жителі княжого Києва скріплювали клятви, просили вищі сили про допомогу та навіть «підписували» договори купівлі-продажу.

Найдавніше графіті віднайшли лише нещодавно на фресці, що зображує св. Василя, і датується воно 1022 роком. Отже, в той час храм був не лише збудований, а й розписаний. За Нестором, до побудови Софії залишалося ще 15 років. То ж можна стверджувати, що заклад митрополичий собор не Ярослав Мудрий (роки правління 1019-1054), а його батько, Володимир Великий (роки правління 980-1015).

Ще один дивний збіг: після хрещення великий князь взяв собі християнське ім'я Василь. І загальний тон фресок в цілому прославляє якраз князя-хрестителя, а не його мудрого сина: у південних хорах збереглося зображення князя Володимира поруч із імператором Візантії на константинопольському іподромі, а на північних хорах зображена коронація дружини правителя, візантійської принцеси Анни.

Тепер версія вчених наступна: Софію заклали 4 листопада 1011 р. за князя Володимира, а завершили за сім років, 11 травня 1018 р., вже за Ярослава.

Історія не зберегла імен будівничих цього прадавнього дива. Швидше за все, це були запрошені князем візантійські майстри. Чи не найкращий доказ їхньої майстерності: фундамент храму. Минуло вже тисячоліття — а він все ще як єдиний моноліт, а досягти такого на просадочних київських ґрунтах ой як непросто! Лише над розписом інтер'єрів працювало близько 30 художників (а фресок в церкві 3 000 м. кв.).

Вже в XI столітті сучасники оцінили **собор Софія Київська** як видатний твір мистецтва.

Перший руський митрополит Іларіон - видатний публіцист свого часу - писав про нього: *"Церковь дивна и славна всем округним странам, яко же ина не обрящется во всем полунощи земнем от востока до запада"*.

Упродовж сторіч Софія Київська була головною святинею Русі-України. Собор, як головний храм держави, відіграв роль духовного, політичного та культурного центру. Під склепіннями Святої Софії відбувалися урочисті „посадження” на великокняжий престол, церковні собори, прийоми послів, укладання політичних угод. При соборі велося літописання і була створена перша відома на Русі бібліотека.

Софія — свідок і безпосередній учасник життя Києва протягом багатьох сторіч. Вона пережила періоди занепаду і відродження. Навіть близькі родичі покійних князів періодично грабували храм.

Першими "відзначилися" суздальці і їх союзники під час погрому міста 1169, а в 1203 р. з них взяв приклад Рюрик Ростиславич. Між цими двома нападами інтер'єри Софіївського собору в Києві ледь уціліли від великої пожежі 1180 року.

В один з найважчих періодів історії древнього Києва - захоплення міста полчищами хана Батия в 1240 році - більшість архітектурних споруд було перетворено на руїни.

Софіївський собор уцілів. Однак, розграбований і спустошений, собор Святої Софії втратив колишню красу і велич, хоч і продовжував функціонувати як головний храм Русі. Проте київські митрополити після 1300 року рідко відвідували свою спустошену резиденцію, тому собор повільно приходив в занепад і до кінця XVI ст. являв собою сумне видовище.

Протягом XIV-XV століть киянам доводилося вести боротьбу проти литовських і польських феодалів, а також проти кримських татар, які спустошували місто грабіжницькими набігами. У 1416 році Київ розграбував і спалив хан Едігей, у 1482 році - Менглі-Гірей.

У XVI столітті посилюється гніт польських феодалів. В умовах загарбання українських земель, поневолення і насильственного окатоличування населення в 1596 році було укладено Брестську унію, яка ставила мету об'єднати православну і католицьку церкви під главенством римського папи. Католицьке духовенство і уніати почали ліквідацію православної церкви. Захоплений уніатами собор цілком занепадав, загинуло багато настінних розписів. Уніати не тільки не поліпшили стан храму, а навпаки, розпродали навіть кам'яні архітектурні прикраси.

У 30-40-і роки XVII століття київський митрополит Петро Могила відібрав Софію Київську в уніатів і заснував при храмі чоловічий монастир.

Тільки після цього відбулися зміни на краще. У 1633 р. під керівництвом італійця Октавіано Манчіні почалися великі реставраційні роботи в соборі, які тривали до 1640-х років, але так і не були завершені.

Відновлення Софіївського собору у повному обсязі відбулося вже починаючи з 1688 р. на кошти гетьмана Івана Мазепи.

Будівля набула тоді риси стилю бароко, що стали ще більш виразними після остаточної перебудови 1740-х років, коли вид собору (в якому було вже 17 престолів) практично наблизився до сучасного.

У XVII-XVIII століттях у Києві розгорнулось інтенсивне кам'яне будівництво. У 1697 році велика пожежа знищила дерев'яні будівлі Софіївського монастиря. Через два роки почалося спорудження нових кам'яних будинків навколо собору.

Будівництво тривало по 1767 рік. У цей період біля Софіївського собору споруджено дзвіницю, трапезну, хлібню (пекарню), будинок митрополита, західні ворота (Браму Заборовського), монастирський мур, південну в'їзну башту, Братський корпус, бурсу.

В архітектурі цих будівель і в зовнішньому вигляді собору Софія Київська після поновлень знаходимо характерні риси української барочної архітектури XVII-XVIII століть. У XIX столітті проводились часткові перебудови споруд.

Так склався чудовий архітектурний ансамбль монастиря Софія Київська.

Мозаїки та фрески Софіївського собору

Збережені в Софії мозаїки XI ст. є найбільшими в світі: 260 квадратних метрів. Це своєрідна книга, яку можна читати зліва направо і зверху вниз. Мозаїки прикрашають головний вівтар і купол Софіївського собору. Тут зображені основні персонажі християнського віровчення. Вони розташовані в строгому порядку згідно з "небесною ієрархією", яка відповідала ієрархії феодального суспільства.

Усі збережені мозаїки Софії - це оригінали XI століття. У місцях пошкодження мозаїк у XIX столітті зроблено розписи олійними фарбами.

У zenіті центрального купола, в медальйоні діаметром 4,1 м, бачимо монументальне зображення напівфігури Христа-Вседержителя.

У простінках між вікнами барабана зображені дванадцять апостолів, з них мозаїчною збереглася лише верхня частина постаті Павла.

З чотирьох зображень євангелістів на парусах, що підтримують купол, цілком залишилася постать Марка на південно-західному парусі. Марко сидить на стільці перед розкритим Євангелієм. У правій руці він тримає перо, в лівій - сувій. На ньому хітон сіро-білого кольору і гарний пурпуровий плащ. Тут застосовано також зелену, жовту і золоту смальти, що значно збагачують загальний колорит композиції.

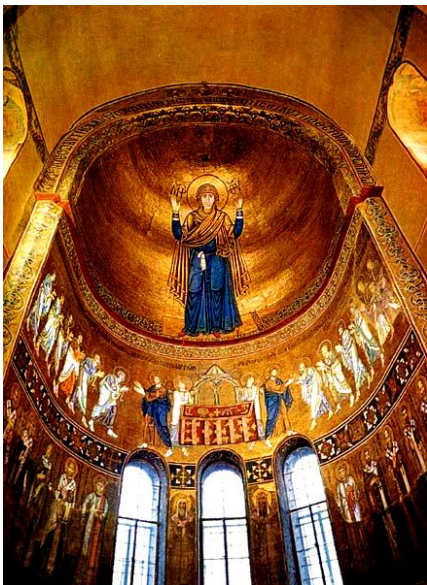
Від решти мозаїчних зображень євангелістів до нас дійшли тільки невеликі фрагменти. Серед них дуже цікаве

зображення маленького столика з письмовим приладдям на південно-східному парусі (фрагмент композиції "Євангеліст Матфій").

На стовпах передвітарної арки (над іконостасом) - мозаїчна сцена "Благовіщення": ліворуч - архангел Гавриїл, праворуч - діва Марія. Обидві частини композиції дуже гарні за колоритом.

Над аркою вітвара розміщена композиція "Деїсус" - три медальйони з погрудними зображеннями Христа, богоматері та Іоанна Хрестителя.

У склепінні головного вітвара видно величезну постать Оранти - богоматері, яка молиться. Ця постать домінує над розписами інтер'єра. Висота її - близько 6 метрів. Богоматір стоїть з піднятими руками на широкому помості, прикрашеному дорогоцінним камінням. Постать Оранти виділяється серед розписів собору особливою величчю, монументальністю і соковитістю барв.

Під Орантою - багатофігурна композиція "Євхаристія" - символічна сцена причащення апостолів. У центрі - престол, обабіч якого стоять ангели з рипідами (опахалами). Біля них двічі зображено постать Христа. Він причащає хлібом і вином апостолів, які урочисто підходять до нього з обох боків.

Зображення апостолів, що причащаються, набуває поширення в X-XI століттях. У «Євхаристії» Софії Київської представлена вже розвинена іконографія цього сюжету.

У нижньому ярусі апсиди зображені "отці церкви" ("Святительський чин") - святителі й архідиякони (мозаїка збереглася у верхній частині фігур). Тонкий малюнок, багата і різноманітна гама кольорів, цілісність і завершеність композиції роблять "Святительський чин" одним з найвищих зразків древньоруського монументального живопису.

Усі мозаїки собору виконані на сяючому золотому фоні. Їм притаманні багатство барв, яскравість і насиченість тонів.

При всій кольоровій різноманітності мозаїк переважними тонами є синій і сіро-білий у поєднанні з пурпуровим.

Кожний колір має багато відтінків: синій - 21, зелений - 34, червоно-рожевий - 19, золотий - 25 та ін. Це свідчить про високий розвиток у Стародавній Русі словарної справи і техніки виготовлення смальти.

Всього палітра мозаїк Софіївського собору налічує 177 відтінків кольорів. Біля кожної мозаїчної композиції є написи грецькою мовою, що пояснюють сюжет.

Фрески прикрашали у давнину всі бокові стіни споруди, галереї, башти і хори. До системи фрескового розпису входять багатофігурні сцени, зображення святих на повний зріст, напівфігури святих, численні орнаменти.

У центральному підкупольному просторі бачимо багатофігурні євангельські сцени розповідного характеру - про

діяння і жертву Христа, про поширення християнського віровчення.

Сцени середнього регістра розміщені під склепінням над потрійними аркадами і починаються в північній частині трансепту двома композиціями - "Зречення Петра" і "Христос перед Каїафою". Далі розповідь переходить на південну частину трансепту, де розміщена композиція "Розп'яття".

Особливу цінність серед фресок Софіївського собору становить груповий портрет родини Ярослава Мудрого.

Композиція містилась на північній, західній і південній стінах головного нефа.

Про центральну частину цієї композиції, розміщену на західній стіні, яка не збереглась, відомо з малюнка Абрагама ван Вестерфельда 1651 року. На малюнку зображені Ярослав Мудрий з макетом Софіївського собору в руці, дружина Ярослава княгиня Ірина. Вони йдуть до постаті Христа, біля якого, можливо, стояли князь Володимир і Ольга - основоположники християнства на Русі. За Ярославом та Іриною в урочистій процесії йшли їхні сини й дочки.

Від цієї великої композиції збереглися чотири фігури на південній стіні центрального нефа і дві - на північній.

Фреска дуже потерпіла під час реставрації XIX століття. Та обставина, що фрескова композиція погано збереглась, і відсутність первісних написів утруднюють реконструкцію всієї сцени і визначення кожної з фігур.

Портрет родини Ярослава Мудрого, розміщений у центрі собору, служив утвердженню князівської влади. І тепер, дивлячись на зображених на портреті людей, ми згадуємо про

зв'язки київського княжого дому з найбільшими державами Європи.

Дружина Ярослава Мудрого Ірина (Інгігерд) була шведською принцесою, його сини, Святослав і Всеволод одружилися з грецькими царівнами, а дочки - Єлизавета, Анна і Анастасія - були королевами Норвегії, Франції та Угорщини. Фресковий портрет родини Ярослава Мудрого - це унікальна пам'ятка древньоруського портретного монументального живопису.

Інші розписи на першому поверсі Софіївського собору мають релігійний зміст. Фрески бокового вітваря Якіма і Анни розповідають про діву Марію та її батьків, фрески вітваря Петра і Павла - про діяння апостола Петра.

Фрески південного (Михайлівського) бокового вітваря присвячені архангелові Михайлу, який вважався покровителем Києва і князівської дружини.

Північний боковий вітвар собору присвячений святому Георгію - духовному патрону князя Ярослава Мудрого.

Значне місце у системі розписів собору займають окремі постаті святих. Серед них - зображення мучеників, святих воїнів та ін. У західній частині, де під час богослужіння перебували жінки, переважно зображені "святі жони" - Варвара, Уляна, Христина, Катерина та інші. Виділяються яскравістю образів чотири жіночі постаті в медальйонах у західній частині Георгіївського бокового вітваря.

Як мозаїчні, так і фрескові розписи собору органічно пов'язані з архітектурними формами інтер'єра. Їм притаманна

декоративність, чіткість художньої мови, глибина і виразність образів.

Неабияку роль у системі розписів відіграють численні орнаменти, які розділяють мозаїчні композиції, прикрашають арки, пілони, віконні й дверні прорізи. Вони підкреслюють архітектурні форми споруди і роблять живописне оздоблення Софії Київської особливо барвистим і багатим.

Крім мозаїк і фресок XI століття, в центральному нефі собору на західній стіні інтерес становить виконана олійними фарбами у XVIII столітті композиція "Перший Вселенський собор".

Велику цінність являють твори декоративного оздоблення XI століття: інкрустоване мозаїкою кам'яне крісло митрополита (в головному вівтарі), різьблені шиферні огорожі (парапети) хорів, вкриті соковитою барельєфною орнаментикою.

Мальовничість древнього інтер'єра Софії посилювала барвиста мозаїчна підлога, фрагменти якої експонуються в трансепті.

Саркофаг Ярослава Мудрого

У східній частині внутрішньої і зовнішньої північних галерей собору в давнину була великокняжа усипальниця. Тут поховані Ярослав Мудрий, Всеволод Ярославич, Ростислав Всеволодич, Володимир Мономах та інші.

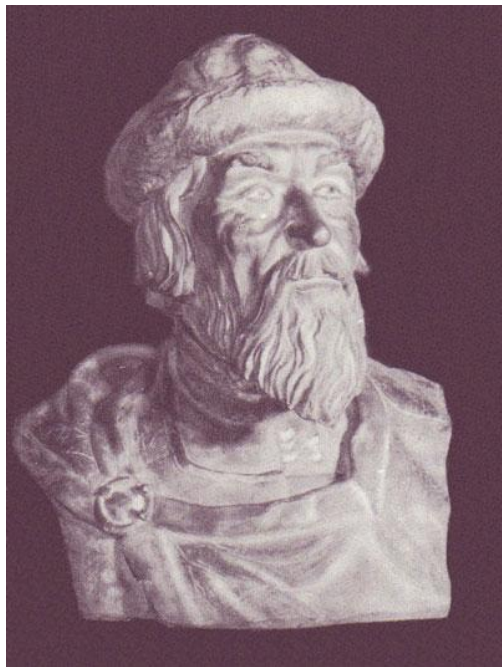
До наших днів зберігся лише саркофаг Ярослава Мудрого, який експонується у вівтарній частині

колишньої північної внутрішньої галереї.

Саркофаг прикрашений різьбленими зображеннями виноградної лози, пальми, кипариса, риби, птахів, хрестів та інших давньохристиянських символів. Зроблений він з проконеського мармуру і, очевидно, привезений з Візантії.

У 1936-1939 роках, під час розкриття і дослідження саркофага, вчені виявили в ньому чоловічий і жіночий скелети, кістки яких були перемішані. Цей факт, а також цілковита відсутність якихось предметів і одягу свідчать про пограбування гробниці (можливо, у 1240 році).

Зіставлення висновків анатоморентгенологічного

дослідження кісток з даними літопису довело, що чоловічий скелет - це скелет Ярослава Мудрого. Жіночий скелет - це, очевидно, скелет дружини Ярослава Ірини.

За черепом Ярослава Мудрого відомий скульптор-антрополог М. М. Герасимов відтворив скульптурний портрет князя, який експонується в північній зовнішній галереї собору.

Архітектурні пам'ятки XVIII століття на території заповідника Софія Київська

Створення ансамблю кам'яних будинків на подвір'ї Софіївського собору тісно пов'язане з історією України XVII-XVIII століть.

У XVII столітті завершуються процеси формування народності і становлення української національної культури на основі культури Стародавньої Русі.

У цей період на Україні широко розгорнулося будівництво монастирів, яке мало на меті не тільки культові цілі. В тих історичних умовах це був один з дійових засобів протистояти католицизмові, розвивати національну культуру. Але, будучи релігійними осередками, монастирі разом з тим часто ставали центрами освіти і писемності. До монастирських ансамблів входили різноманітні будинки як культового, так і цивільного характеру - бурси, колегіуми, друкарні, школи тощо.

В архітектурному обличчі цих ансамблів відобразилися національні особливості українського зодчества, для якого характерні тісний зв'язок з народним мистецтвом, з природою, прагнення до барвистості, ошатності.

Історія Софіївського монастирського ансамблю починається в 30-40-ті роки XVII століття, коли для заснованого Петром Могилою монастиря було споруджено комплекс дерев'яних будинків.

У цілому ансамбль будинків дуже мальовничий:
у центрі височить Софіївський собор,
з південно-східного боку здійнялася вгору дзвіниця;

з півдня розташована трапезна;
в північній частині території - бурса і Братський корпус,
навпроти головного входу в собор - будинок митрополита.

Вся територія оточена кам'яним муром, в якому у XVIII столітті було три в'їзди: під дзвіницею, під південною в'їзною баштою і через західні ворота (так звану Браму Заборовського, яка тепер замурована).

ДЗВІНИЦЯ

Висока дзвіниця домінує над територією Софіївського заповідника. Спорудження її зі східного боку собору було продиктоване топографією міста, яка склалася історично - наявністю Софіївської площі (нині площа Богдана Хмельницького).

Дзвіниця була першою кам'яною спорудою, збудованою на подвір'ї Софіївського монастиря після пожежі 1697 року. Її споруджено в 1699- 1706 роках.

У 1709 році біля стін дзвіниці відбулась урочиста зустріч переможців Полтавської битви на чолі з Петром І, тому її часто називають Триумфальною.

Невдовзі після закінчення будівництва верхні яруси її внаслідок землетрусу почали руйнуватися. У 1744 - 1748 роках дзвіницю відбудовано.

До початку XIX століття дзвіниця дуже занепала, а 1807 року від удару блискавки згорів її купол, який було відновлено в 1812 році у нових архітектурних формах.

В середині XIX століття, у зв'язку із забудовою прилеглої території Києва багатопверховими будинками, дзвіниця стала втрачати домінуюче положення в ансамблі площі. Тому в 1851 -1852 роках було надбудовано четвертий ярус дзвіниці з дерев'яним куполом грушовидної форми, вкритим позолоченою міддю. У такому вигляді ця архітектурна пам'ятка збереглася до наших днів. У 50-х і 70-х роках XX століття дзвіниця капітально ремонтувалась.

Висота дзвіниці - 76 м. Її композиція пірамідальна: чотири архітектурних об'єми поступово зростають догори і завершуються куполом.

Особливий інтерес становить архітектурний декор фасадів дзвіниці. Ярусність композиції підкреслена карнизами складного профілю. Скульптурний декор вражає пишністю і різноманітністю мотивів.

У другому ярусі зберігся дзвін, відлитий у 1705 році талановитим київським майстром Афанасієм Петровичем. Він прикрашений багатим рослинним орнаментом, який широким фризом охоплює шийку дзвона і тонкою стрічкою проходить по його нижньому краю. Вага дзвона - близько 13 тонн. Він є цінною пам'яткою художнього лиття на Україні початку XVIII століття.

Софіївська дзвіниця - яскравий взірець українського зодчества XVIII століття. Своєю святковою архітектурою вона виділяється серед навколишніх споруд і прикрашає загальний силует міста.

БУРСА (Семінарія)

Будинок бурси розташований на північ від Софіївського собору. Його зведено в 1763-1767 роках архітекторами М. Юрасовим і П. Лаповим.

Спочатку будинок споруджували як монастирські келії, і до 1786 року в ньому жили ченці. Після закриття монастиря до 1917 року в колишніх келіях містилась Софіївська духовна школа - бурса.

В період 1825-1838 років будинок було зайнято під митрополичі покої.

Бурса являє собою великий двоповерховий прямокутний будинок. Під ним є великий підвал, який через нахил території на схід переходить у високий цокольний поверх. Розвинутий цоколь і крутий дах "з заломом" роблять будинок вищим і величнішим.

Особливий інтерес являє обрамлення вікон бурси і ліпний декор у верхній частині пілястрів.

У XIX столітті в зв'язку із зміною функціонального призначення приміщення бурси не раз перероблялось: з північного боку було зроблено велику прибудову, перед ризалітами на південному фасаді зведено тамбури, порушено початковий ліпний декор стін.

У 70-х роках нашого століття проведено реставрацію бурси, її фасади відновлено у формах XVIII століття. Будинок становить великий інтерес як зразок цивільного зодчества.

Нині тут міститься Архів-музей літератури і мистецтва.

БРАТСЬКИЙ КОРПУС

Братський корпус (колишні монастирські келії) розташований на північний захід від Софіївського собору. Будинок споруджено в 50-і роки XVIII століття.

Спочатку він був одноповерховим (з відкритими галереями на західному фасаді). У 60-і роки XVIII століття над корпусом зведено другий поверх, а в XIX столітті із західного боку прибудовано двоярусну дерев'яну галерею.

Зовні стіни Братського корпусу завершуються уступчастими карнизами, які підкреслюють двоярусність споруди. По вертикалі західний і східний фасади розчленовані плоскими пілястрами й прикрашені рустом. Архітектурне

оформлення південного і північного фасадів набагато простіше.

Братський корпус - цінна пам'ятка української цивільної архітектури. Стримані форми, дерев'яна галерея, яка нагадує твори народного зодчества, розташування будинку в глибині подвір'я надають своєрідності його загальному виглядові.

БУДИНОК МИТРОПОЛИТА

Митрополичий будинок, розташований навпроти головного входу в Софіївський собор, являє собою один з видатних зразків української цивільної архітектури XVIII століття.

Споруджений у 1722-1730 роках, будинок згодом не раз перебудовувався. Спочатку він був одноповерховим. У 1731-1748 роках споруджено другий поверх.

Архітектурне обличчя будинку митрополита у XVIII столітті було органічно пов'язане із загальним плануванням території. Він мав два головних фасади, прикрашених фронтонами: східний виходив на центральну площу перед головним входом до собору, західний - на митрополиче подвір'я, куди був окремий парадний в'їзд з міста.

У XIX столітті в зв'язку із новою забудовою Києва в'їзд на подвір'я митрополита став незручним, і його було закрито. На місці подвір'я створено сад, а західний фасад будинку перебудовано. Значення парадного зберіг лише східний фасад.

Особливої краси будинкові надає високий фронтон м'яких хвилеподібних обрисів. Прорізані в ньому вікна освітлюють приміщення мансарди. У XVIII столітті фронтон був прикрашений олійним живописом.

Багаті архітектурні форми споруди, вміле застосування художнього декору на фасадах надають будинкові особливої

виразності і ставлять його в ряд найдосконаліших пам'яток українського зодчества XVIII століття.

ТРАПЕЗНА

Трапезна (Тепла, або Мала Софія) розташована навпроти південного фасаду собору. Це - одна з головних споруд Софіївського монастирського ансамблю.

Трапезну збудовано в 1722-1730 роках. Її архітектурні форми характерні для трапезних XVIII століття, в яких були й обідній зал, і церква. Це визначило поєднання видовженого приміщення трапезної і високої церкви в східному кінці будинку.

Горизонтальна частина споруди була двоповерховою. Над обіднім залом, на другому поверсі, містився склад для продуктів і предметів монастирського вжитку. Під трапезною був глибокий великий підвал. Всі приміщення мали склепінчасті перекриття. До південно-західної частини було прибудовано кухню і башту з гвинтовими сходами, що вели на

другий поверх. Обідній зал опалювався великою пічкою, облицьованою керамічними візерунчастими плитками.

У 60-х роках XVIII століття трапезна добудовувалась. У 1822 році трапезну перебудовано на теплу церкву, чому її і називають ще Теплою, або Малою Софією. Через 50 років Теплу церкву було розширено.

Таким чином, трапезна нині - це барочна споруда з грушовидним куполом над вівтарною частиною, кухнею і сходовою баштою в південно-західному куті будинку.

В оформленні фасадів трапезної велика роль належить ліпному декору, застосованому для оздоблення віконних прорізів і карнизів. Тут поєднуються елементи класичного орнаменту (наприклад, іонік) з мотивами українського народно - декоративного мистецтва.

Своєрідний силует трапезної, виразність її архітектурних форм роблять будинок цінною пам'яткою української барочної архітектури.

КОНСИСТОРІЯ

Цей будинок міститься в південно-західній частині території заповідника, праворуч виходу. Збудовано його в 1722-1730 роках. Спочатку будинок призначався для хлібні (пекарні) і був одноповерховим.

У 1770-1783 роках над хлібнею (пекарнею) спорудили другий поверх і розмістили в будинку консисторію – орган

епархіального управління і суду. Більша частина приміщень була зайнята консисторським архівом.

У XIX столітті будинок знову перебудовується, змінюється його внутрішнє планування і архітектурний декор фасадів. У такому вигляді він зберігся до наших днів.

У зв'язку з тим, що перший і другий поверхи будувалися у різні часи, їхнє архітектурне рішення неоднакове.

У 70-80-і роки XX століття в пам'ятці були проведені науково-реставраційні роботи, які дали можливість визначити її початкову архітектуру. Відновлений первісний архітектурний декор надає фасадам особливої пластичності. Після реставрації, що розкрила давні архітектурні форми, ця пам'ятка посіла гідне місце в історії української архітектури.

ПІВДЕННА В'ЇЗНА БАШТА

Башта є південним в'їздом на територію колишнього монастиря з вулиці Володимирської. Цей в'їзд і башта виникли на початку XVIII століття, що, очевидно, пов'язано зі зміною планування міста. Наприкінці XVII століття тут була глуха дерев'яна огорожа.

Південний в'їзд був зручний для підвезення в монастир продуктів, бо

поблизу башти містилися трапезна і хлібня (пекарня).

У XIX столітті тут зберігалась частина консисторського архіву.

Увінчана башта півсферичним куполом з високим шпилем, на якому в XVIII столітті було встановлено металевий флюгер у вигляді крилатої постаті архангела Михайла.

Є припущення, що другий поверх башти виник трохи пізніше від першого, бо існують певні відмінності в архітектурі обох ярусів.

У XVIII столітті із західного та східного боку башти був мур. Тепер до башти зі сходу прилягає колишній корпус монастирських келій XIX століття, а західний фасад цілком закритий пізнішою будівлею, яка з'єднала башту з консисторією.

Архітектурний декор фасадів південної башти характерний для зодчества кінця XVII - початку XVIII століття. Обидва поверхи увінчані уступчастими карнизами. Стіни розчленовані пілястрами, прикрашені нішами різної форми і легкими напівколонками у верхньому ярусі. Південна в'їзна башта є цікавою пам'яткою української цивільної архітектури XVIII століття.

БРАМА ЗАБОРОВСЬКОГО (західні ворота) І МУР

Щоб ознайомитися з Брамою Заборовського, треба вийти під південною в'їзною баштою на Володимирську вулицю і, повернувши праворуч, обігнути наріжний житловий будинок, пройти по Стрілецькому провулку вздовж західної межі заповідника.

З боку Стрілецького провулка зберігся первісний монастирський мур, збудований у 1745-1746 роках. Такий мур оточував увесь монастир у XVIII столітті, а в XIX - у міру забудови території житловими будинками - стару огорожу в багатьох місцях було зруйновано і споруджено нові цегляні стіни. До наших днів збереглися тільки окремі ділянки муру.

Браму збудовано в 1746 році як західний парадний в'їзд на територію митрополичого двору. Свою назву вона дістала від імені замовника - київського митрополита Рафаїла Заборовського.

Заборовський був освіченою людиною, захоплювався архітектурою і будівельною справою. Для здійснення своїх широких будівничих задумів він залучив Й. Шеделя, який створив у Києві кілька визначних споруд. Брама Заборовського - одне з кращих творінь архітектора.

Сучасна пам'ятка є лише частиною брами XVIII століття. У XIX столітті в зв'язку з переплануванням території Києва Брама Заборовського опинилась у глухому провулку, а рівень землі перед нею підвищився майже на метр. Тому в 1822-1823 роках браму було замуровано, кордегардії розібрано, а на місці митрополичого двора посаджено сад. Від первісної споруди брами зберігся лише її західний портал з фронтоном.

Загальне композиційне вирішення брами, стильова єдність архітектурних форм і всіх елементів декору свідчать про тонкий художній смак і високу майстерність творців цієї споруди. В скарбниці української архітектури Брама Заборовського є однією з найцінніших перлин.

Перша древньоруська бібліотека

У часи, коли люди на території давньої України лише вчилися читати, книги були без перебільшення чимось святим.

Пошана до джерел мудрості у Київській Русі була великою. Їх створювали, наче храми, а відкриваючи першу сторінку, хрестились, наче до ікони.

На виготовлення однієї книги йшли місяці, а то й роки. Майстерно вимальовані буквиці створювали одночасно текст і картину. Поряд із літерами красувались ілюстрації-мініатюри, малювати які довіряли спеціально навченим художникам.

Матеріалом для сторінок давньоруської книги служив пергамент. Шкіру цілого стада молодих телят попередньо обробляли, перетворюючи на матеріал для одного лише екземпляру. Золото, срібло та дорогоцінне каміння оздоблювало стародавні рукописні книги. По завершенні роботи над книгою її освячували, як освячують ікону чи дім.

Колекцію саме таких унікальних книг, кожна з яких була дорогим шедевром мав Ярослав Мудрий. Він, як ніхто інший, розумів значення навчання і читання для розвитку людини та держави загалом. Він був першим правителем у Європі, який надав значення цьому процесу. Ймовірно, що й сам брав участь у перекладі текстів з іноземних мов (якими добре володів). *«Ярослав же сен, як ото ми сказали, любив книги... У літо 6545 сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей. Велика бо користь буває людині од учення книжного»*. Так говориться у «Повісті временних літ».

У тій же «Повісті» зафіксована єдина писемна згадка про існування Ярославової бібліотеки. Князь почав формувати її за 17 років до смерті. В основному це були священні, богослужбові книги та особливо цінні для науки – історичні хроніки. Вчені припускають, що загалом колекція могла налічувати до 1000 унікальних видань.

Своєрідне видавництво (де перекладали і писали) розташовувалось у столиці Київської Русі, а саме – у Софійському соборі. Тут було написано відоме «Слово Іларіона», «Слово про Закон і Благодать» київського митрополита Іларіона, тут працювали над «Ізборником Святослава».

Є підстави стверджувати, що бібліотека Софії Київської і книгописна майстерня заклали основу бібліотеки Києво-Печерського монастиря, а також бібліотек інших великих міст Київської Русі.

З приводу подальшої долі бібліотеки думки дослідників розділилися. Одні вважають, що частина її книг напередодні монголо-татарської навали розійшлася по бібліотеках різних соборів і монастирів, а решта загинула 1240 р. при спаленні Києва. Інші сподіваються, що книги вдалося сховати десь у київських, а то навіть і прикиївських підземеллях.

У часи Київської Русі книгами займались переважно ченці. За ворожих набігів чи іншої великої небезпеки вони переносили найцінніші речі до підземних ходів. *«Книги від ворожих навал ченцями в печерах поховала»* – писали літописці. У печерах, де відсутнє різке коливання температур та немає високої вологості. А місце схованки трималось у найсуворішій таємниці, яка, нажаль, могла померти разом із служителями монастирів.

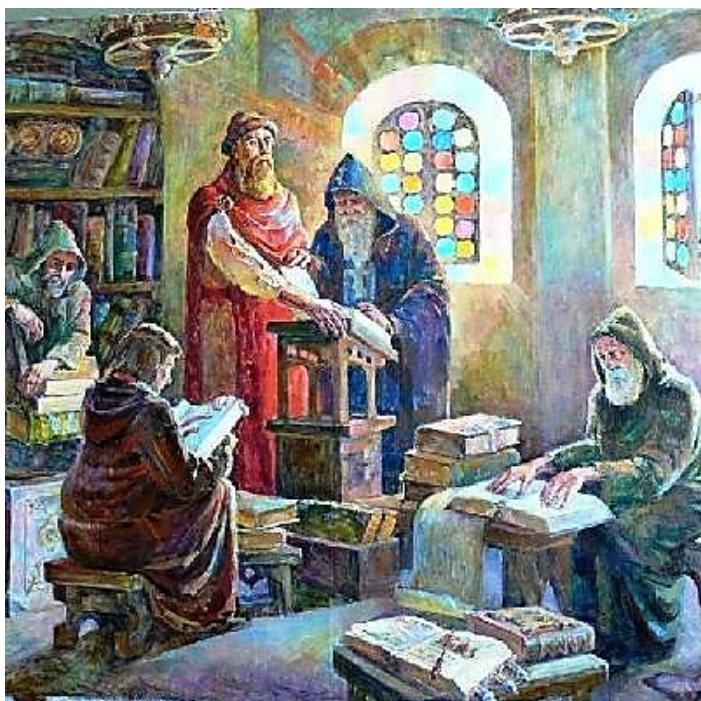
Тож бібліотека Ярослава Мудрого могла зберігатись у підземних лабіринтах одного з київських храмів. І цілком ймовірно, що до наших днів пергаментні видання зберегли досить хороший стан.

Щодо конкретного місцезнаходження колекції існує чимало версій.

Одним з місць зберігання бібліотеки міг бути комплекс печер поблизу Видубицького монастиря. У різні часи тут знаходили чимало цікавого і загадкового.

Києво-Печерський монастир та лаврські підземелля найдавнішого монастиря теж могли стати надійною схованкою для такого цінного скарбу. Павло Алеппський у 1653 р. писав, що в Києво-Печерському монастирі є прекрасне книгосховище з безліччю дорогих книг, у тому числі й пергаментних, яким не менше 500 років. Проте бібліотека згоріла 1718 р., і визначити, які книжки із Софійського собору були в ній, вже неможливо.

Межигірський монастир теж є претендентом на місце легендарного сховку з однієї причини. У радянські часи під час будівництва дачі Постишева в Межигір'ї робочі випадково натрапили на підвальне приміщення, доверху заповнене стародавніми книгами. Та чи був це скарб Ярослава Мудрого – невідомо. Книги тоді засипали землею, а пізніші дослідники не змогли більше знайти того підвалу.

Хоч дискусії тривають, та більшість вчених все ж вважають існування бібліотеки Ярослава Мудрого історичним фактом. Він заблудився в старовинних рукописах та поміж десятки легенд. Але шукачі скарбів вірять, що у майбутньому комусь таки пощастить розшукати староруські фоліанти з колекції Ярослава – один із найбільших загублених скарбів давньої України.

Перед входом у Софіївський собор у 1969 році встановлено меморіальний знак на честь бібліотеки, заснованої Ярославом Мудрим при Софійському соборі в XI столітті. На ньому - портрет Ярослава Мудрого і слова з літопису **"Повість временних літ":** *"В лето 6545. Сей же Ярослав, сын Володимер, насея книжными словесы сердца верных людей. Велика бо польза бывает человеку от учения книжного"*.

Бібліографія

Богоматір Заступниця (Оранта) [Текст] // 100 найвідоміших шедеврів України / Ламонова О. [та ін.]. – Київ : Автограф, 2004. – С. 192–197 : фото

Державний архітектурно-історичний заповідник „Софійський музей” [Образотворчий матеріал] : фотоальбом / [упоряд. І. Ф. Тоцька]. – Київ : Мистецтво, 1984. – 250 с. : іл.

Національний історико-культурний заповідник «Софія Київська» [Електронний ресурс] // Перше екскурсійне бюро. - Електрон. текст. – Режим доступу: <http://www.primetour.ua/uk/excursions/museum/Natsionalnyi-istoriko-kulturniy-zapovednik--Sofiya-Kievskaya-.html>, вільний. - Назва з екрана. – Мова укр

Нікітенко, Н. Бароко Софії Київської [Текст] / Надія Нікітенко. – Київ : Либідь, 2015. – 272 с. : іл.

Нікітенко, Н. М. Під покровом Оранти [Текст] / Надія Нікітенко. – Київ : Либідь, 2016. – 96 с. : іл., портр.

Нікітенко, Н. М. Собор Святої Софії в Києві [Текст] / Н. М. Нікітенко. – Київ : Техніка, 2000. – 232 с. : іл.

Славетна Софія Київська [Текст] // Наші церкви : історія, дива, легенди / Зірка Мензатюк. – Київ : Соняшник, 2002. – С. 6-8 : іл.

Собор Святої Софії в Києві [Образотворчий матеріал] : книга-альбом / автор тексту І. Н. Логвин ; упоряд.: І. Н. Логвин, Н. І. Логвин. – Київ : Мистецтво, 2001. – 352 с. : іл.

Софийский собор в Киеве [Текст] // 100 великих храмов мира / М. В. Губарева, А. Ю. Назовский. – Москва : Вече, 2003. – С. 399–405 : фото

Софія Київська [Текст] : Государственный архитектурно–исторический заповедник. – Киев : Мистецтво, 1971. – 127 с. : ил.

Софія Київська [Образотворчий матеріал] : фотоальбом / сост. Г. Н. Логвин. – Киев : Мистецтво, 1971. – 251 с. : фото, ил.

Софійський монастир [Текст] // Українські монастирі / Віктор Вечерський. – Київ : Наш час, 2008 – С. 113–131.

Софійський собор [Текст] // 100 найвідоміших шедеврів України / Ламонова О. [та ін.]. - Київ : Автограф, 2004. – С. 177 – 186 : фото.

Софія Київська [Електронний ресурс] // 7 чудес України / Фонд Миколи Томенка «Рідна країна». – Електрон. відео. – Режим доступу:

<http://7chudes.in.ua/nominaciyi/sofiya-kyyivska/>, вільний (дата звернення: 2005-2017). - Назва з екрана. – Мова укр.

Софія Київська - собор і заповідник у Києві [Електронний ресурс] // Софія Київська. Заповідник. Софійський Собор у Києві. – Електрон. текст. – Режим доступу: http://sofiyskiy-sobor.polnaya.info/ua/sofiya_kyivska.shtml, вільний. - Назва з екрана. – Мова укр.

Характеристика твору «Диво» [Електронний ресурс] // Українська література : електронна бібліотека – все для вивчення укр. літ / Бібліотека української літератури. - Електрон. текст. – Режим доступу: <http://ukrclassic.com.ua/katalog/z/zagrebelnij-pavlo/2659-kharakteristika-tvoru-divo>, вільний. - Назва з екрана. – Мова укр.

**Завітайте до нашої бібліотеки
та більше дізнайтесь про унікальну
пам'ятку, що посідає гідне місце
серед низки визначних
архітектурно–мисецьких шедеврів
людства**

Чекаємо на Вас:

Вівторок - п'ятниця з 11:00 до 19:00

Субота з 10:00 до 18:00

Неділя, понеділок – вихідні

Останній четвер місяця – санітарний день

Адреса:

м. Київ, вул. Жукова, 22

Телефон для довідок: (044) 518-46-27

e-mail library.oliynika@ukr.net

<http://desnabib.kiev.ua>